Vukman Péter, Budapest

Négy óbecsei kommunista diplomata Magyarországon

(Lazar Brankov, Živko Boarov, Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić politikai tevékenysége)

Az 1940–1950-es évek eseményekben és fordulatokban gazdag időszak volt Kelet-Közép-Európa történetében. A második világháború küzdelmeit, a német katonai megszállást a felszabadulás és a megszálló szovjet csapatok megjelenése követte. A világháborúban ténylegesen győztes két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió fokozódó ellentéte hidegháborús szembenállást és a szovjet típusú kommunista diktatúrák kiépülését eredményezte a térségben. A Sztálin halálát (1953. március 5.) követő hruscsovi „olvadás" sokakban a kommunizmus reformja lehetőségének reményét keltette, de mint azt az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc megmutatta, a Szovjetunió globális biztonságpolitikai érdekei nem eredményezhették a valódi többpártrendszer és a függetlenség kiépülését. Sajátos utat járt be mindeközben Jugoszlávia. A világháborús és az azzal párhuzamosan zajló polgárháborús küzdelmekből végül Tito partizánjai kerültek ki győztesen, a térségben egyedül, zömmel saját erőből szabadítva fel országuk területét. Az így megszerzett hatalom biztos tudatában Tito és a jugoszláv vezetés azt is vállalhatta, hogy szembeszáll Sztálin akaratával. Jugoszlávia 1948-as kiközösítésével azonban nem sikerült Titót térdre kényszeríteni, aki önálló külpolitikai törekvéseit az 1950-es évek második felében sem volt hajlandó feladni.

A fentiek tükrében sajátosan alakultak a kétoldalú magyar-jugoszláv kapcsolatok. Az 1940. december 12-én Belgrádban aláírt rövid életű magyar-jugoszláv Barátsági Szerződést[1] 1941 áprilisában a magyar csapatok délvidéki bevonulása követte. A front elvonulása után megalakuló új, demokratikus magyar kormányok a még meglévő szűk mozgástéren keresztül törekedtek arra, hogy jószomszédi kapcsolatokat alakítsanak ki Jugoszláviával. A fokozatosan kiépülő baráti kapcsolatoknak a szovjet-jugoszláv kapcsolatok megromlása vetett véget. Mint ismeretes, Rákosi Mátyás vezetésével Magyarország élen járt a Titó-ellenes propaganda-hadjáratban. Az elhidegülést majd csak az 1950-es évek második felében követte fokozatos normalizálódás, hogy az 1956-os forradalom után átmenetileg ismét hűvösebbre forduljanak a két ország bilaterális kapcsolatai.

Az államok kétoldalú kapcsolatainak alakulása természetesen visszahatott mindazok pályájára, akik a hatalom valamilyen szintjén részt vettek annak formálásában vagy legalábbis közreműködtek a hivatalos álláspont terjesztésében. Tanulmányomban Jugoszlávia budapesti nagykövetsége négy munkatársának, Živko Boarov, Branislav Doroslovački, Ozren Krstonošić és nem utolsó sorban Lazar Brankov élete 1950-es évek közepéig tartó szakaszának rövid bemutatására és a közös jellemzők kiemelésére teszek kísérletet. Úgy vélem, négyük pályájában számos közös vonás figyelhető meg. Mindannyian Óbecsén (Stari Bečej) születtek. Kommunista szimpatizánsként a világháború alatt partizánként harcoltak, majd a háborús küzdelmeket követően különböző beosztásokban Magyarországra kerültek. A szovjet-jugoszláv konfliktus kitörése után valamennyien Tito mellett foglaltak állást, majd közülük hárman még 1948-ban emigráltak (letartóztatása miatt Boarov ezt már nem tehette meg), és a jugoszláv politikai emigrációban töltöttek be fontos vagy kevésbé fontos tisztségeket. További párhuzamot jelent életükben, hogy a Jugoszlávia elleni propaganda-háború részeként, koholt vádak alapján mind a négyüket letartóztatták, és így hosszabb-rövidebb ideig „élvezték" az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) és a magyar büntetésvégrehajtás „vendégszeretetét." Politikai működésüket mintegy összefogta Lazar Brankov, aki a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé rendelt jugoszláv delegáció, majd később a jugoszláv követség vezető beosztású munkatársaként, a jugoszláv politikai emigráció vezető tagjaként segítette előmenetelüket.

Tanulmányom megírásához elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumokat használtam fel. Mint ismeretes, ez a levéltár őrzi az 1945–1989 közti magyarországi állambiztonsági szervek (Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya, majd Államvédelmi Hatóság) iratait. Politikai és emigráns szerepük folytán az államvédelmi hatóságok mind a négy tanulmányomban szereplő személyről készítettek feljegyzéseket. Az úgy nevezett *személyzeti dossziék* jobbára besúgói és hírszerzői jelentéseket, munkaterveket és a célszemélyre vonatkozó kihallgatásokon nyert vallomások részleteit tartalmazzák. Itt találhatóak a megfigyelésekről készített jelentések is. A perbe fogáskor a hatóságok újabb, úgy nevezett *vizsgálati dossziékat* nyitottak, amit a Sztálin halálát követően normalizálódó szovjet-jugoszláv kapcsolatok és ennek következtében fokozatosan újrainduló magyar-jugoszláv kétoldalú kapcsolatok idején *felülvizsgálati dossziék* egészítettek ki. Ezek a dossziék tartalmazzák a korábban koholt vádak alapján koncepciós perekben elítéltek felülvizsgálati perének előkészítésével, valamint magával a perrel kapcsolatos anyagokat. Tanulmányom megírásához különösen a dossziékban található önéletrajzok, a vallomások életrajzi elemei, valamint a perek során készített iratok (vádiratok, tárgyalási jegyzőkönyvek, bírósági ítéletek és felülvizsgálati jegyzőkönyvek) bizonyultak hasznosnak.

Levéltári kutatásaim során azonban két problémával is szembe kellett néznem. A Rajk-per harmadrendű vádlottjaként elítélt Lazar Brankovra vonatkozó dossziék a per iratanyagával együtt megsemmisültek. Így a perben játszott szerepéhez csak a felülvizsgálati dossziékat tudtam felhasználni.[2] Fel kell hívnom az olvasó figyelmét arra is, hogy az állambiztonsági szervek működési gyakorlatából és a rendszer elnyomó jellegéből következően a felvett vallomások is magukon viselték az adott kor légkörét. A kényszer és rábeszélés hatására kicsikart vallomások a hatalom céljainak megfelelően változtak, így sokszor nehéz megkü-

lönböztetni a valós információt az alaptalan vádaskodásoktól. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy az elemzésembe bevont források alapján több hasznos életrajzi adalékkal tudom kiegészíteni a tanulmányomban szereplő személyek kapcsolatrendszerét, politikai pályáját.

Ifjúkor és kommunista gyökerek

A tanulmányomban szereplő négy óbecsei férfi közül legkorábban, 1912. július 17-én Lazar Brankov született. Ősei egykor jómódú földművesek és kereskedők voltak. Több ház tulajdonosaként édesapja is tehetős embernek számított a településen. A család értékpapírba fektetett vagyona azonban az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően elértéktelenedett, Brankov szülei pedig elszegényedtek.[3] Alátámasztja ezt a Brankovot fiatal kora óta jól ismerő Živko Boarov is, aki az állambiztonsági szolgálatok előtt tett, a kapcsolatait feltérképező vallomásában megjegyezte, hogy „[Brankov] vagyoni helyzetéről annyit tudok, hogy egy kis házon kívül más vagyonnal nem rendelkezik."[4] Jómódú családból származott Branislav Doroslovački és Živko Boarov is. Az 1920. augusztus 4-én született Doroslovački édesapja kereskedő volt, aki az így megszerzett vagyont föld és ház vásárlásába fektette. A második világháború kitörése előtt már 37 hold földdel rendelkezett, amit megművelésre bérbe adott ki.[5] A legfiatalabb, 1921. november 13-án született Boarov a perében 1953. december 16-án megtartott tárgyaláson hozott ítélet indoklásában mint „kulák [tehát jómódú paraszti – V. P.] családból" származóként szerepel.[6] A sorból egyedül Ozren Krstonošić lóg ki. Ő 1913. december 17-én született, apja kőműves, majd lókereskedő volt.[7]

Iskolai tanulmányaikra vonatkozóan Brankov és Boarov esetében rendelkezem információval. A helyi elemi iskola elvégzése után Brankov az újvidéki gimnáziumban folytatta középfokú tanulmányait, Boarov azonban továbbra is Óbecsén maradt. Őt a szülei a helyi gimnáziumba íratták be.[8] Biztosra veszem, hogy Branislav Doroslovački is elvégezte a gimnáziumot, mert 18 évesen beiratkozott a Belgrádi Egyetem Jogi Tanszékére. Oda, ahová 1931-ben Brankov is beiratkozott.[9] Belgrádban folytatta tanulmányait Boarov is, ő a sikeres érettségi vizsga letétele után a Műegyetemre iratkozott be. Rossz családi körülményei miatt Ozren Krstonošić nem tanulhatott tovább. Alkoholistává vált édesapja és tüdőbeteg édesanyja (egyik testvére is tüdőbajban hunyt el) miatt fiatalon dolgozni kényszerült. Az ÁVH számára 1951. augusztus 29-én írt önéletrajzában ezzel kapcsolatban megemlítette, hogy a Duna–Tisza-csatornán közlekedő hajókon és uszályokon vállalt munkát.[11]

Függetlenül attól, hogy folytattak-e felsőfokú tanulmányokat, mind a négy óbecsei fiatalember korán kapcsolatba került a baloldali eszmékkel és a kommunista mozgalommal. Mint ismeretes, az első jugoszláv államban állandósult a belpolitikai válság és a két vezető államalkotó nemzet, a szerbek és a horvátok ellentéte az állam működőképességét is gyakran megbénította.[12] A kialakult helyzetet sem az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra, sem az 1939. augusztus 20-án megkötött, a világháború későbbi fejleményei alapján erősen megkésett szerb–horvát kiegyezés (Maček-Cvetković-paktum, *Sporazum*) nem tudta időben orvosolni. Egyetlen olyan pártként, amely nem a nemzeti-nemzetiségi problémákat állította politikája középpontjába, a Jugoszláv Kommunista Párt jelentős tömegbázissal rendelkezett.[13] Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon (1920. november 28.) a harmadik legjobb eredményt érte el. A sorozatos sztrájkmozgalmak és munkástiltakozások szervezése, valamint a terrorcselekmények támogatás miatt a hatóságok már 1920 decemberétől törekedtek a párt felszámolására. Erre végül az állambiztonsági törvény elfogadása (1921. augusztus 21.) adott jogi lehetőséget. A törvény adta felhatalmazással élve, a hatóságok betiltották a pártot, parlamenti képviselőit megfosztották mandátumaiktól, tagjait illegalitásba kényszerítették. Az illegalitás hosszú és kemény évei, az állandósuló frakcióharcok és a sztálini tisztogatások eredményeként a párt szinte teljesen marginalizálódott. A fiatalokra és az idealistákra gyakorolt vonzereje (különösen az egyetemisták körében) azonban fennmaradt.

Egyetemistaként Brankov is bekapcsolódott a jugoszláv kommunista ifjúsági szervezet, a SKOJ (*Savez komunističke omladine Jugoslavije*) munkájába. Az elnöki teendők ellátása mellett a szervezet lapját is ő szerkesztette. Később részt vett a szervezet óbecsei vezetőségében és a „háború előtti utolsó években ennek a szervezetnek az elnöke lett."[14] A magyar állambiztonsági szervek számára 1950. július 16-án írt önéletrajzában Branislav Doroslovački is fontosnak tartotta kihangsúlyozni az egyetemi évek alatt folytatott illegális kommunista tevékenységét. Önéletrajzából megtudjuk, hogy először 14 évesen, egy kommunista beállítottságú egyetemista hallgatótól hallott a munkásmozgalmi eszmékről, aki őt „haladó emberek társaságába" vitte. Doroslovački a magyar karhatalmi szervek felé azt is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy már a gimnáziumban „harcoltam a fasiszta elemek ellen," jó szavalóként pedig „agitátori munkát fejtettem ki úgy a gimnáziumban, mint azon kívül az üzemekben és a szegény kerületekben." Emiatt legalább egy ízben az iskolából is el akarták tanácsolni, de jómódú édesapja közbenjárására erre nem került sor.[15]

Doroslovačkitól úgy tudjuk, hogy a Belgrádi Egyetem vajdasági menzája a „kommunisták gyűjtőhelye" volt. 1938-tól gyakran megfordult ott, hiszen a jogi tanulmányok mellett – legalábbis önéletrajza szerint – illegális kommunista sajtótermékeket és röpiratokat terjesztett, üldözött kommunistákat rejtegetett, valamint részt vett több demonstráción is. Habár a jugoszláv rendőrség kétszer is letartóztatta, pártaktivista tevékenységének valószínűleg nem tulajdonítottak jelentőséget: mindkét esetben rögtön szabadon engedték.[16] Bár nem folytatott egyetemi tanulmányokat, Ozren Krstonošić is fiatalon kapcsolatba került a munkásmozgalommal. Brankov támogatásának köszönhetően már a második világháború kitörése előtt bekerült az óbecsei SKOJ-ba. Önéletrajzában érdekes magánéleti adalékkal is szolgál a „Becsén mint komoly haladó ifi és kommunista" Brankovról: „meglepetésszerűen elkezdett udvarolni egy burzsuj lányának, kinek egy millió dinár volt betéve a bankba."[17] Megerősíti ezt Boarov állítása is, miszerint „kb. 1940-ben egy vagyonos kereskedőnek a lányát vette feleségül." A fiatalok házassági szándékát a lány családja (név szerint sem Krstonošić, sem Boarov nem említi őket) nem nézte jó szemmel – ebbe minden bizonnyal a kommunista szimpátia mellett a vagyoni különbségek is belejátszottak. Boarov ugyanis fontosnak tartotta azt is megemlíteni, hogy a kereskedő „emiatt kitagadta lányát."[18]

Az illegális kommunista mozgalomban betöltött szerep ismeretében nem meglepő, hogy a második világháború alatt

mindannyian csatlakoztak a kommunista ellenálló mozgalomhoz, és különböző jelentőségű partizántevékenységet fejtettek ki.[19] Mint ismeretes, Jugoszlávia 1941. április 6-át követő megszállását és feldarabolását követően a megszállók és kollaboránsaik elleni küzdelem mellett gyakorlatilag polgárháborús helyzet alakult ki. Túl azon, hogy a két világháború közt megoldatlan szerb–horvát ellentét fegyveres dimenziót kapott, a csetnik és partizán mozgalmak eltérő ideológiájuk, katonai-stratégiai céljaik és Jugoszlávia jövőbeni berendezkedéséről vallott felfogásuk miatt egymás ellen is harcoltak.

Brankovot közvetlenül Jugoszlávia megtámadása előtt tartalékos tisztként mozgósították. Ezrede Szabadkán állomásozott. Mivel a német támadás fő iránya Eszék felől a Szerémség és Belgrád felé tartott, azonnali összecsapásra egysége és a megszálló alakulatok között nem került sor. Visszavonuló egységük a Szerémségben találta szembe magát egy megszálló német alakulattal. A meglehetősen gyenge szereplést felmutató jugoszláv ezredet a németek gyorsan szétverték, a katonák közül többeket fogságba ejtettek. Köztük volt maga Brankov is, de neki néhány társával együtt már a következő éjszakán sikerült megszöknie és Óbecsére menekülnie. Kommunista múltja miatt a megszálló magyar hatóságok pár hétre ismét táborba zárták, de miután a helybeliek tanúskodtak érte, feltételesen szabadlábra helyezték. Habár elvileg minden nap jelentkeznie kellett a helyi rendőrőrsön, állítása szerint újfent bekapcsolódott a partizán harcokba és a Bácskában szervezett illegális akciókat. 1941 októberében végül menekülni kényszerült, miután nővére szintén kommunista szimpatizáns lányát letartóztatták. Az újvidéki razzia (1942. január) idején már Budapesten tartózkodott. Később, még a világháború éveiben, többször leutazott a Vajdaságba, ahol röplapokat, illegális újságot és folyóiratot terjesztett.[20] Budapesten találkozott újból Boarovval is, aki 1941 tavaszán (valószínűleg a német megszállás következtében) megszakította egyetemi tanulmányait és visszaköltözött Óbecsére. Innen jött 1941 őszén Budapestre, hogy a katonai szolgálat alól kivonja magát, beiratkozott a Műegyetemre. Közben felvette a kapcsolatot a JKP azon tagjaival, akik a magyar fővárosba menekültek. Megbízásukból „futár szolgálatot" teljesített Budapest és Újvidék között. Kockázatos tevékenysége nem mindig volt eredményes: a hatóságok 1943 januárjában letartóztatták, majd bizonyítékok hiányában két hónap után szabadon engedték. Boarov ezt követően visszatért Óbecsére, ahol egészen a felszabadulásig (1944. október) tartózkodott.[21]

Nem kerülte el a letartóztatást Branislav Doroslovački sem. Őt először közvetlenül a világháború kitörése után tartóztatták le. A már idézett, az Államvédelmi Hatóságon 1950. július 16-án kelt önéletrajzából azonban a letartóztatás további körülményei nem derülnek ki, így az sem, hogy azt a megszálló német vagy a magyar hatóságok hajtották-e végre. Mivel nem volt tagja „nacionalista szervezetnek," azonnal szabadon is engedték. Később azonban már nem volt ilyen szerencsés. A Szovjetunió megtámadása (1941. június 22.) után újból letartóztatták és a bácstopolyai internálótáborba zárták. Csakúgy mint gimnáziumi évei alatt, befolyásos apja ismét közbenjárt érte, két hónap múlva kiengedték a táborból. Az állandó rendőrségi megfigyelés elől ő nem Budapestre, hanem Pécsre menekült, de Boarovhoz hasonlóan (és feltehetően azonos okokból) ő is beiratkozott az egyetemre. A rendőrség itt egy héten belül újfent letartóztatta. Igazi kálváriája ekkor kezdődött. 1942 januárjában már a szegedi Csillag börtönben raboskodott, amit Óbecsén és Budapesten katonai, illetve polgári tárgyalás követett. Édesapja pénze és közbenjárása újból megmentette, 1943 tavaszán rendőri felügyelet mellett szabadlábra helyezték. Magyarország német megszállását újbóli letartóztatások követték (életrajza szerint legalább két ízben került sor erre), végül a nagykanizsai internálótáborba került, hogy onnan a jól bevált forgatókönyv alapján édesapja ismét kihozza. Szálasi Ferenc hatalomra kerülését (1944. október 16.) követően azonban újból bebörtönözték, Pécs felszabadulását (1944. november 29.) is rabként élte meg.[22] A fenti, szinte már komikumba hajló állandó letartóztatások és szabadon engedésekhez képest úgy vélem, hogy a tanulmányomban szereplő négy óbecsei kommunista közül legrosszabbul Ozren Krstonošić járt. Ő a világháború alatt Belgrádban maradt. Habár bővebb tevékenységéről nincs információm, feltételezem, hogy továbbra is kommunista szimpatizáns tevékenységet fejtett ki. Alátámasztja ezt az is, hogy 1943 végén a megszálló német hatóságok Dachauba internálták.[23]

A világháborús küzdelmek végén érzett örömöt a felszabadulás személyes élménye mellett az is táplálhatta, hogy a polgárháborús és megszállók elleni küzdelmekből Tito partizánjai kerültek ki győztesen. Sőt, Kelet-Európában egyedüli országként Jugoszlávia szinte teljesen önerőből szabadította fel az országot. A dicsőség a kommunista rendszer azonnali kiépítése mellett Tito számára arra is lehetőséget nyújtott, hogy önálló külpolitikai ambíciókkal lépjen fel - elsősorban Trieszt, Karintia és a balkáni föderációs törekvések terén. Jóvátételi igénye miatt Csehszlovákiával egyetemben a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottsága[24] mellett is missziót, pontosabban jóvátételi albizottságot tarthatott fenn. Rövid, a jugoszláv hadügyminisztériumban eltöltött kitérő után a misszió első tagjai között Brankov is visszatért Magyarországra. Márffy Ödön miniszteri tanácsos feljegyzéséből tudjuk, hogy a „jugoszláv bizottság folyó hó [1945. március - V. P.] 10-én szombaton a szörnyű rossz időjárás és a tomboló vihar ellenére megérkezett" Debrecenbe.[25]

Egy baráti ország képviseletében Magyarországon

A misszió tagjaként Brankov már ekkor befolyásos kapcsolatokat épített ki a demokratikus magyar vezetés több tagjával. Többek között fogadta „Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök, Vörös János honvédelmi miniszter, találkoztunk Erdei Ferenc belügyminiszterrel, a feleségét is megismertem, Majláth Jolánt."[26] Az időközben Budapestre költözött misszió tagjaként, majd 1947-től vezetőjeként Brankov szinte valamennyi fontos rendezvényen megfordult. A meghívottak között volt azon a díszvacsorán, amit Gyöngyösi János külügyminiszter a jugoszláv diplomáciai kapcsolatok felvétele alkalmából 1946. október 30-án adott, és ő volt az, aki december 12-én közölte Gyöngyösivel, hogy a „belgrádi kormány örömmel fogadja Szántó Zoltánnak belgrádi magyar követté történő kinevezését." 1947 márciusában Sloven Smodlaka követségi tanácsossal együtt ott volt, amikor Karlo Mrazović új budapesti jugoszláv követ átadta megbízólevelét, de jelen volt akkor is, amikor a jugoszláv követségen 1948. április 17-én aláírták a jugoszláv-magyar jóvátételi megállapodást.[27] Ez utóbbi két lépésre már azután került sor, hogy a párizsi békeszerződés aláírásával (1947. február 10.)[28] jogilag befejeződött a Szövetséges

Ellenőrző Bizottság magyarországi ténykedése. A jugoszláv követség munkatársaként azonban Brankov továbbra is az országban maradt, sőt az év végén követségi tanácsossá nevezték ki.[29] Érdemeiért Tito 1947. decemberi látogatásakor a követség több munkatársához hasonlóan kitüntették. Tildy Zoltán köztársasági elnöktől a *Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal* kitüntetést vehette át.[30]

A követség befolyásos munkatársaként szerzett összeköttetéseit Brankov arra is felhasználta, hogy óbecsei kommunista ismerőseit különböző pozíciókba helyezze el. Javaslatára került 1947 áprilisában az óbecsei járási pártbizottság titkári székéből a jugoszláv követségre sajtóattasénak Živko Boarov, valamint a Tanjug jugoszláv hírügynökség tudósítójaként Ozren Krstonošić.[31]

Krstonošić, aki a világháború befejezése után az óbecsei sörgyárban kereskedő ügynöki munkakörben dolgozott, először Boarovhoz fordult segítségért: Boarov 1951. május 16-án, a váci fegyintézetben történt kihallgatásáról készült jelentés szerint Krstonošić „1946 őszén megkérte Boarov Zsivkót aki akkor már Pártbizottsági funkcionárius volt, hogy helyezze el őt egy olyan munkakörbe ahol politikai tevékenységet is kifejthet."[32] Így került ügyvezető titkári beosztásban az óbecsei Szovjet-Jugoszláv Társasághoz. Budapestre 1947 januárjában került, miután „Brankov személyesen járt lent nála Óbecsén és kérte meg, hogy vállalja el a Budapesten megjelenő „Nase Novine" című lap szerkesztését." Boarov emlékezete szerint az UDB a kiutazást nem akarta engedélyezni, hogy „mégis sikerült Magyarországra jönnie azt Brankov személyes közbenjárásának köszönheti." Nem helyeselte a lépést a jugoszláv külügyminisztérium sem, és Boarovot utasították a Krstonošićra vonatkozó terhelő adatok felküldésére. Brankov azonban az 1947-es választások idején „arra utasította Boarovot, hogy terhelő adatokat ne közöljön a Külügyminisztériummal, majd vállalta, hogy a leiratra ő meg fogja adni a választ." A választ Brankov meg is küldte Belgrádba és „így Krsztonosics megmaradt továbbra is a Tanjug tudósítójának."[33]

Személyes kérésének köszönhetően került a budapesti jugoszláv követségre Branislav Doroslovački, aki a már többször idézett önéletrajzában arról ír, hogy 1946 decemberében a „külügyminisztériumnak beadtam a kérvényemet és az önéletrajzomat elhelyezkedés céljából." A lépés hátterében az húzódott meg, hogy (legalábbis Doroslovački szerint) a „Népfront aktivistájának ajánlatára Óbecsén a Járási Bíróságon meg kellett volna hogy válasszanak bírónak." Ezt azonban ellenezte az „akkori járási bizottság titkára, aki később Milán Mojity (sic!) gyilkosa lett – Zsivko Boárov." Karrierjét azonban nem bízta a véletlenre: „Mivel személyesen kifejeztem az óhajomat Brankov Lázárnak, aki már akkor Budapesten a SZEB-nél a Jugoszláv Katonai Delegáció vezetője volt, hogy szeretném ha Magyarországra küldenének, mivel tudok magyarul." Így helyezték Budapestre, először mint sajtóattasé-helyettes, majd később a konzuli osztály főnökének lett a helyettese.[34]

Úgy vélem, a fentiek alapján is jól látszik, hogy az előmenetel tekintetében az adott korban is mennyire fontos szerepet játszottak a személyes kapcsolatok, összeköttetések. Arra is fel szeretném hívni azonban a figyelmet, hogy a fenti iratok kivétel nélkül az Államvédelmi Hatóság számára készültek, akkor, amikor az említett személyek már előzetes letartóztatásban voltak, esetleg már börtönbüntetésüket töltve hallgatták ki őket. Így nem zárható ki, hogy bizonyos életrajzi adatokat a vallatótisztek által megadott szempontok alapján a valóságtól eltérően, eltúlozva vagy éppen elferdítve mutatják be. Összességükben mégis elfogadhatónak tartom, hogy mind Boarov, mind pedig Ozren Krstonošić és Branislav Doroslovački végső soron Brankov személyes közbenjárására került a budapesti jugoszláv követségre. Azt pedig még a váci fegyintézetben 1951. április 5-én kihallgatott Boarov is elismerte, hogy Brankov mindig kiállt beosztottjaiért. Annak ellenére, hogy maga Boarov Krstonošićet azok közé az emberek közé sorolta, akik „igen jól tudtak alkalmazkodni a mindenkori rendszernek megfelelően" és megbízhatatlansága miatt visszahívása többször is napirenden volt, „Brankov mindig kiállt mellettük és vállalta értük a felelősséget a jugoszláv külügyminisztériumnál."[35]

Együttműködésük a Tájékoztató Iroda 1948. június 28-án kelt elítélő határozata után is fennmaradt és azon az éleződő magyar-jugoszláv feszültség sem változtatott.[36]

A jugoszláv-magyar kapcsolatok megromlása után – a „Boarov-ügy"

A határozat, amely kizárta a Jugoszláv Kommunista Pártot a szovjet, a hat kelet-európai, valamint a francia és az olasz kommunista pártot tömörítő szervezetből, egyben azt is jelentette, hogy a színfalak mögött a 1948. február 10-ei moszkvai szovjet-jugoszláv-bolgár találkozó[37] óta fokozatosan eszkalálódó szovjet-jugoszláv ellentétek a nyilvánosság elé kerültek és internacionalizálódtak. A JKP-t elítélő határozatot követően Brankov és a követség többi munkatársa belső vívódásaik ellenére hűen követték a jugoszláv álláspontot. A követség munkatársaiként pedig közelről tapasztalhatták meg, ahogyan az eszkalálódó jugoszlávellenes propaganda-hadjárat részeként a magyar hatóságok támadást intéztek egyik kollégájuk, Živko Boarov ellen.

Mint ismeretes, 1948 jugoszláv-magyar pszichológiai hadviselésében a legfontosabb szerepet az úgy nevezett „Boarov-ügy" játszotta. Boarov, a jugoszláv követség diplomáciai mentességet élvező sajtóattaséja 1948. július 10-én szerelemféltésből lelőtte, az egyébként szintén jugoszláv állampolgárságú, szabadkai születésű Miloš Moićot, a Naše Novine című magyarországi délszláv lap munkatársát.[38] Rákosi Mátyás azonnal felismerte az esetben rejlő propagandalehetőséget és a gyilkosságot megpróbálták úgy beállítani, mint amire azért került sor, mert Moić nem volt hajlandó arra, hogy a Tájékoztató Iroda határozatával szemben foglaljon állást. Az ügy első szakaszában diplomáciai jegyzékváltásra került sor. Ezzel a magyar hatóságok azt kívánták elérni, hogy a jugoszláv követségen tartózkodó Boarovot gyanúsítottként kihallgassák. Az első magyar jegyzéket, amelyben a jugoszláv kormányt arról tájékoztatták, hogy Moić meggyilkolásával Boarovot vádolják, 1948. július 13-án adták át. A július 15-én kelt jugoszláv válasz – visszaemlékezése szerint a kérdésben Brankov a szerbiai Topolyán személyesen folytatott megbeszélést Aleksandar Ranković belügyminiszterrel[39] – érdemben nem foglalkozott Boarovval, sérelmezték viszont, hogy a „titkos rendőrség szervei már hosszabb ideje láthatóan kísérik a Követség tagjait és megfigyelés alatt tartják a Követség épületét." Mi több, a „rendőrség szervei szemtelenül viselkednek a Követség beosztottjaival szemben és a Követségre hivatalos ügyben látogatásra jövő személyeket igazoltatás alá vetik."[40] A jugoszláv jegyzék kézhezvételét követően

Gerő Ernő írt levelet Simić jugoszláv külügyminiszternek (1948. július 17.), amelyben Boarovot „gátlástalan gyilkosnak" nevezte és ügyében szükséges felvilágosítást kért. Másnapi válaszában a jugoszláv külügyminiszter ugyan figyelmeztetett a nemzetközi jog területenkívüliségének elvére, de beleegyeztek abba, hogy a magyar államrendőrség képviselői a követség épületében felkereshetik Boarovot. A magyar hatóságok azonban újabb, július 25-én kelt jegyzékükben is ragaszkodtak ahhoz, hogy Boarov kihallgatására az ÁVH épületében kerüljön sor. Mivel a jugoszláv hatóságoknak nem volt érdekük, hogy a kérdés napirenden tartásával muníciót adjanak a jugoszlávellenes magyar propagandagépezetnek, ezért végül július 26-án beleegyeztek abba, hogy Ivo Vejvoda külügyminisztériumi osztályfőnök, különmegbízott társaságában Boarov kihallgatásra az Állambiztonsági Hatóságokhoz menjen.[41] Adott szavukat megszegve a magyar hatóságok azonban előzetes letartóztatásba helyezték a jugoszláv sajtóattasét.

Vádat azonban majd csak 1953. november 24-én emeltek ellene. Akkor, amikor már megtörténtek az első tapogatózó lépések Jugoszlávia és a népi demokráciák közti kapcsolatok rendezésében. A vádirat szerint Boarov 1947 tavaszán „mint a jugoszláv kémszervezet, az UDB. megbízottja érkezett" Magyarországra „kémfeladatok végrehajtására." Ebben a tevékenységében „Brankov Lázárnak az UDB. magyarországi főrezidensének vezetése alatt állott." A vádak szerint a Tájékoztató Iroda határozata után Brankovék „igyekeztek kémhálózatukat aktivizálni." Ennek során fedezték fel, hogy „Moics Milos, a magyarországi délszlávok lapjának, a „Nase Novine" szerkesztője szakított a titóista vonallal és a többi délszláv politikai exponens, de különösen a magyar politikai tényezők felé a Tájékoztató Iroda határozata mellett állt ki." Ezt a körülményt Brankov, így az indoklás, jelentette Belgrádba, ahonnan „Rankovicstól, az UDB. főnökétől azt az utasítást kapta, hogy Moics Milost Jugoszláviába kell csalni, hogy ott az UDB. letartóztathassa." Amennyiben rábeszéléssel nem sikerülne meggyőzni, „úgy el kell őt rabolni és erőszakkal át kell hurcolni a határon." Ha pedig a körülmények folytán erre nem kerülhet sor, akkor „meg kell gyilkolni." A feladat végrehajtásával az „UDB. Boarov Zsivkót bízta meg."[42]

A fenti vádpontok alapján a Jónás Béla bírósági elnök vezetésével ítélkező budapesti megyei bíróság 1953. december 16-án keltezett és december 21-én „jogerős és végrehajtható" ítéletében bűnösnek mondta ki „külföldi szervezet részére végzett az állam érdekét súlyosan sértő folytatólagos kémkedés bűntettében, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntettében és gyilkosság bűntettében." Büntetésként a bíróság „életfogytiglani börtönre és teljes vagyonelkobzásra" ítélte, a közügyektől 10 évre eltiltotta.[43]

Habár Rákosiék kezdetben a Boarov-ügyből akartak egy monstre, jugoszlávellenes pert rendezni, attól a túl korai időpont és a zavaros ügy miatt végül elálltak, a gyilkosságot csak propagandalehetőségként használták fel.[44] A Tito-ellenes per célját végül Rajk László letartóztatása szolgálta. Perében harmadrendű vádlottként egy másik óbecsei kommunista is szerepelt, Lazar Brankov. Mielőtt azonban sor került volna Rajk László koncepciós perére, egy további fontos eseményre, Lazar Brankov és társai emigrálására szeretnék kitérni.

Emigrációban Magyarországon

A szovjet-jugoszláv kapcsolatok megromlását követően Titónak és a jugoszláv vezetésnek komolyan szembe kellett néznie mind a párton belül, mind a lakosság körében a szovjetbarát ellenzék megjelenésével és az úgy nevezett kominformista emigráció létrejöttével. Az emigráció létszáma elsősorban három forrásból támaszkodott: a jugoszláv diplomáciai testületek munkatársaiból és családtagjaiból, a Szovjetunióban és a kelet-európai népi demokráciák egyetemein, katonai akadémiáin és egyéb felsőoktatási intézményeiben tanuló jugoszláv diákokból, valamint azon jugoszláv állampolgárokból, akik zömmel ideológiai meggyőződésük miatt nem azonosultak a hivatalos jugoszláv politika irányvonalával és sikerrel szöktek át valamelyik Jugoszláviával határos ország területére. Több esetben előfordult, hogy a kínálkozó lehetőséget kihasználva büntetésük letöltése elől köztörvényes bűnözők is átmenekültek.[45] A három csoport közül Lazar Brankov, Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić emigrálása az első csoportba tartozik. Az ekkor már előzetes letartóztatásban lévő Živko Boarov természetesen nem emigrálhatott.

Lazar Brankov ügyvivő, követségi tanácsos és a budapesti jugoszláv követség több munkatársának emigrálásáról a Magyar Távirati Iroda 1948. október 27-én adott tudósítást. Az emigrálók már a nyilatkozat bevezető részében azon meggyőződésüknek adtak hangot, hogy „a Jugoszláv Kommunista Párt központi vezetőségének Tito, Kardelj, Gyilasz és Rankovicsból álló klikkje szovjetellenes politikájával visszavonhatatlanul a nemzetközi munkásmozgalom elárulásának útjára és ennélfogva népünk és országunk érdekeinek elárulásának útjára is lépett." Csalódásuknak adtak továbbá hangot, hogy a JKP V. kongresszusán nem sikerült Titót eltávolítani a vezetésből. Ebben a helyzetben úgy érezték, hogy „tovább nem szabad hallgatnunk és ezért felhívjuk összes kommunista elvtársainkat, minden hazafit, hogy ingadozás nélkül kezdjenek döntő harcot a munkásosztály árulói és azok ellen, akik rágalmazzák a testvéri Szovjetuniót, szabadságunk és függetlenségünk egyetlen biztosítékát." Végül a Tájékoztató Iroda 1948-as határozatának szellemében hitet tettek amellett, hogy „híven a nemzetköziség hagyományaihoz, Jugoszlávia hősi kommunista pártjának tagjai rendelkeznek azzal az erővel, hogy Jugoszláviát visszavezessék a világ kommunista pártjainak testvéri közösségébe." Lazar Brankov ügyvivő, követségi tanácsos, Ozren Krstonošić, a TANJUG budapesti irodájának vezetője, Branislav Doroslovački alkonzul mellett Dušan Vidović őrnagy, a katonai küldöttség helyettes vezetője, Milutin Stevanović és Maria Stevanović, a kereskedelmi delegáció tagjai, valamint Pavka Krstonošić, Xenia Doroslovački és Balassa Klára, Brankov menyasszonya látta el a nyilatkozatot aláírásával.[46]

Emigrálásuk hátteréről az általam átnézett iratok alapján legszemléletesebben Ozren Krstonošić számolt be a perújítási tárgyalásán (1955. március 7.) készült jegyzőkönyvben. Eszerint egy nappal az emigrálás előtt Brankov a lakására hívta Krstonošićet, majd beszámolt legfrissebb jugoszláviai élményeiről. Utazásai során saját szemével tapasztalta meg, hogy a „jugoszláv nép nyomorban él. Azt is látta, hogy az emberek hosszú sorokban várnak egy-egy fél kg. burgonyára és különböző élelmiszerekre." Mivel úgy vélte, hogy a nélkülözésekre a „Titó kormánynak és a Párt Központi Bizottságának helytelen politikája miatt" került sor, tovább már nem volt hajlandó ehhez asszisztálni és

„elhatározta, hogy ellene fordul ennek a politikának." Tervéről ezt követően egyeztetett a magyar pártvezetéssel (Rákosi mellett Révai József népművelődésügyi miniszterrel és Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel), akik „kilátásba helyezték, hogy a Magyar Dolgozók Pártja menedéket ad nekünk és lehetőséget nyújtanak a tanuláshoz." A magyar kommunista vezetés támogatásának megemlítésével sikerült meggyőznie Krstonošićet, aki kijelentette, hogy ő is emigrálni fog. Ezt követően Brankov utasítására felkereste Dušan Vidovićet és Branislav Doroslovačkit, akik szintén a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglaltak állást.[47]

Emigrálásukat követően a jugoszláv követség volt munkatársait biztonsági okokból Buda akkor még kietlennek számító részén, a Szalonka utca 6. szám alatt egy villában szállásolták el. Mivel fennállt annak veszélye, hogy a jugoszláv biztonsági szervek merényletet kísérelnek meg az emigránsok ellen, a kolónia tagjai védőőrizetben részesültek, saját használatra lőfegyvert kaptak, a városba pedig csak autóval és külön fegyveres kísérettel mehettek.[48] Habár az 1951. augusztus 29-én az ÁVH számára írt önéletrajzában Krstonošić elítélően szólt arról, hogy „Brankov azonnal a kollektíva parancsnokának jelölte ki magát," és emiatt aztán úgy érezte, hogy közösségükben az „UDB. szellem van bevezetve. A titóista módszerekhez folyamodtak: önkényesen hoztak határozatokat anélkül, hogy a kollektíva véleményét megkérdezték volna,"[49] feltételezem, hogy a vádló hangnemmel saját tetteit próbálta mentegetni, egyben negatív színben feltüntetni az ekkor már amúgy is börtönbüntetését töltő Brankovot. Tárgyilagosabban értékeli szerepét a már említett perújítási tárgyaláson, ahol a jegyzőkönyv tanúsága szerint a következőket fejtette ki: „Emigrálásunk után Brankov volt az, aki a Párt Központi Bizottságával a kapcsolatot tartotta, ezért ő irányította az emigrációt és ő határozta meg az emigráltak munkabeosztását is."[50]

Lazar Brankov és társai emigrálása kiváló propagandalehetőséget jelentett, amit a magyar politikai vezetés a lehető legteljesebben megpróbált felhasználni egyrészt a jugoszláv vezetés lejáratására és a titói politika helytelen voltának kihangsúlyozására, másrészt arra, hogy Tito-ellenes állásfoglalásra kényszerítsék a magyarországi délszláv szervezeteket. Ennek megfelelően az emigráció vezetéséből fakadó teendői mellett Brankov számos alkalommal adott rádió nyilatkozatot, interjút adott a *Déli Csillagnak*, a Magyar-Jugoszláv Társaság lapjának, de felszólalt többek között a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége (MDDSZ) 1948. november 14-én Baján megtartott kongresszusán. Beszédének hatására a kongresszus Tito-ellenes határozatot fogadott el.[51]

Brankov bajai beszédéhez hasonlóan a jelenlévők „hosszan tartó, lelkes tapssal fogadta" az MDDSZ mohácsi nagygyűlésén Ozren Krstonošić beszédét. Miután megindokolta emigrálásuk hátterét, Krstonošić a nemzetközi kontextusba ágyazta a jugoszláv vezetés tevékenységét. Érvelése szerint, miután az „imperialisták alatt inog a talaj Görögországban, most Jugoszláviában akarnak újabb bázist teremteni maguknak hódító terveik megvalósítására." Ezzel összefüggésben mutatott rá a jugoszláviai gazdasági és éhezési nehézségekre is, amiért a felelősséget „Tito és klikkje" tevékenységére hárította: „A jugoszláv nép éhezik és ennek oka a Jugoszláv Kommunista Párt jelenlegi vezetőinek helytelen politikája." Buzdító beszédében őszinte hitet tett amellett, hogy a „Tito rendszer nem tart sokáig," hiszen „Jugoszlávia dolgozó népe, amely szereti a szabadságot és mindenekfelett szereti a Szovjetuniót és Sztálint nem engedi meg, hogy Tito áruló politikájával veszélybe vigye az országot." Lelkesítő beszéde után, valószínűleg az előre megtervezett koreográfiának megfelelően, az országos nagygyűlés határozati javaslatot terjesztett elő, amely szerint a „Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének mohácsi nagygyűlése a legélesebben elítéli a Jugoszláv Kommunista Párt jelenlegi vezetőinek marxista-leninista-ellenes, népellenes politikáját."[52]

Amellett, hogy Doroslovačkival együtt Krstonošić is részt vett a Magyar Rádió délszláv nyelvű adásainak szerkesztésében, élénk agitátori tevékenységet is kifejtett. Erre utal az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött személyi dossziéjában az az 1951. március 13-án keltezett megfigyelési feljegyzés, miszerint március 7-én a Népművelődési Minisztérium megbízásából délszláv iskolák meglátogatására és a „délszláv lakosok között a mozgó kultúregylet szereplését" előkészítendő engedélyt kért a barcsi járási tanácstól (Somogy megye). Az engedély birtokában a részben horvátok lakta Tótújfalut és Lakócsát kereste fel, majd március 10-én Nagykanizsára utazott tovább.[53]

A fenti idézet nézetem szerint igazolja, hogy az ÁVH rendszeresen figyeltette a jugoszláv emigránsok tevékenységét, függetlenül attól, hogy a magyar külpolitika aktuális érdekeinek megfelelő tevékenységet fejtettek-e ki. Az általam röviden közölt forrásrészlet arra is rávilágít, hogy a szoros személyi kapcsolat ellenére tevékenységüket látszólag nem befolyásolta Lazar Brankov letartóztatása és a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként történt elítélése.

Lazar Brankov letartóztatása

Brankov letartóztatására 1949. június 21-én Moszkvában került sor. A magyarországi jugoszláv emigráció vezetője május 19-én utazott a szovjet fővárosba, hivatalosan a „Szovjetunióban élő jugoszláv emigránsok meghívására."[54] Valójában Moszkvába csalása konspiratív céllal történt és későbbi lefogását készítette elő. Első kihallgatásaira is itt került sor, 1949. július 8-án és július 16-án. Visszaemlékezése szerint kihallgatója Szokolov alezredes volt.[55] Kihallgatása Magyarországra szállítása után tovább folyt, amit Szűcs Ernő vezetett. Károlyi Márton ÁVH-s vallatótiszt 1954. május 18-án keletkezett saját kezű feljegyzésében ezt azzal egészítette ki, hogy a kihallgatások során „Brankov volt talán az egyedüli, akinél a kihallgató nem változott."[56] A kihallgatások idejére Rajkhoz hasonlóan hermetikusan elkülönítették a többi fogolytól, kihallgatóján kívül senki sem érintkezhetett vele.[57] Az 1954. október 19-i BM vizsgálati jelentés adatai szerint a kihallgatások során Brankov „összesen 31 UDB. ügynökről tett vallomást." Terhelő vallomásai alapján 12 főt vettek őrizetbe.[58] Kihallgatása kapcsán érdekes adalékként említem meg, hogy a volt jugoszláv követségi tanácsos azon kevesek közé tartozott, akik szökési kísérletet hajtottak végre. Erre 1949. július 31-én, este 23 órakor került sor az ÁVH egyik budai, kihallgatásokra használt villájából.[59] Azt azonban sikertelen szökési terve sem tudta megakadályozni, hogy a Rajk-per[60] harmadrendű vádlottjaként a vádlottak padjára ültessék. Az 1946. szeptember 6-án megfogalmazott vádirat szerint a „demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette, […] kémkedés

büntette," valamint „felbujtói bűnrészességben elkövetett, [...] gyilkosság bűntette" miatt.[61] Az első vádpont az indoklás szerint azt jelentette, hogy Brankov „éveken keresztül tartotta fenn az összeköttetést Rajkkal, Pálffyval és a magyar demokratikus állam ellen összeesküvő más elemekkel." Továbbá „irányította Rob Anton jugoszláv kém működését" és ő volt a tolmács „Rajk és Rankovics 1947 decemberében Kelebián folytatott tárgyalásán." Brankovra „mint Tito és Rankovics bizalmi emberére hárult az a feladat, hogy a Magyar Köztársaság megdöntésére irányuló tervek kivitelét szorgalmazza és ellenőrizze." Kémkedést követett el azzal is, hogy mint „Tito legszívósabb ügynöke" négy éven át „Rajk Lászlótól, Pálffytól és az ügynökeiként beszervezett egyéb magyar kémek egész sorától folyamatosan szerezze a titkos információkat." A gyilkosságra felbujtást pedig azzal követte el, hogy 1948 nyarán magához rendelte Živko Boarovot és közölte vele, hogy „Moics Milos, a magyarországi jugoszlávok egyik vezetője, a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglal állást és ezért félő, hogy leleplezi Titoék magyarországi működését." Ezért a vádirat szerint arra utasította Boarovot, hogy „bírja rá Moics Milost, hogy ettől a szándékától álljon el és ha Moics Milos kitartana álláspontja mellett, akkor ölje meg."[62]

Tíz nappal a vádirat benyújtása után a Budapesti Népbíróság Különtanácsa a vasasszakszervezet Magdolna utcai székházában a fenti vádpontok alapján megkezdte a per nyilvános tárgyalását. A tárgyalás során Brankov is részletes vallomást tett. Az ellene felhozott vádpontokból egyedül azt nem ismerte el, hogy Boarov felbujtójaként részt vett volna Miloš Moić meggyilkolásában. Mindössze azt ismerte be, hogy tudomása volt a gyilkosságról. Ehhez a tárgyalás során következetesen ragaszkodott.[63] Mivel a bíróság a fenti vádpontok mindegyikében bűnösnek találta, szeptember 24-én, Rákosi előre kiszabott büntetésének megfelelően életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.[64]

Mint ahogyan arra korábban már utalást tettem, Ozren Krstonošić és Branislav Doroslovački ekkor még elkerülte a letartóztatást. Erre három évvel később, 1952-ben az úgy nevezett „Bálint-ügy" keretében került sor.

Ozren Krstonošić és Branislav Doroslovački letartóztatása

Már a Rajk-perben elhangzottak azok a hihetetlennek tűnő vádaskodások, miszerint Jugoszlávia emberrablásokat hajtott volna végre. A valóságban 1949 nyarától mind a magyarok, mind pedig a jugoszlávok valóban több esetben hajtottak végre emberrablást. 1952. január végén Bálint Sándor Jugoszláviába szökött, többszörösen büntetett életű kalandor vezetésével jugoszláv ügynökök elrabolták és Jugoszláviába hurcolták Dušan Vidovićet, a jugoszláv nagykövetség egykori katonai attaséját.[65] A következő hetekben az ÁVH több jugoszláv emigránst is letartóztatott, akikről azt gyanította, hogy részt vettek Vidović elrablásában. Mivel a vizsgálat során a fenti gyanú nem nyert beigazolódást, az „emigránsok különböző erőltetett ürügyek alapján bíróságnak lettek átadva és hosszabb-rövidebb börtönbüntetést kaptak."[66]

A vádlottak közül Branislav Doroslovački volt jugoszláv alkonzult 1952. március 28-án vették őrizetbe. Őt azzal vádolták, hogy 1947 nyarán a jugoszláv hírszerzés beszervezte és „több esetben tett írásbeli jelentést Budapesten élő jugoszláv állampolgárokról." Lazar Brankov utasítására felvette a kapcsolatot Nagy Ferenc miniszterelnökkel (1946-1947) és a „vele való megbeszéléseiről írásbeli jelentést tett Brankovnak." A Tájékoztató Iroda határozata után titóista propagandaanyagot terjesztett, majd Brankov rábeszélésére emigrált és a rádiónál helyezkedett el. A vádak szerint emigrálása természetesen csak álca volt, a „rádiónál szerzett tapasztalatairól és az ott megtudott eredményekről rendszeresen jelentést tett Brankovnak." Őrizetbevételéig pedig „lakásán rejtegetett egy 9mm.-es „Brenha" gyártmányú pisztolyt."[67]

Egy nappal korábban vették őrizetbe Ozren Krstonošićet, aki emigrálásáig a Tanjug budapesti tudósítója volt. A vádak szerint a jugoszláv szervek 1947-ben őt is beszervezték, feladata a „határ menti csempész utak felderítése és jugoszláv háborús bűnösök felkutatása volt." A Tájékoztató Iroda határozata után Doroslovačkihoz hasonlóan ő is propaganda anyagot terjesztett, majd Brankov hatására emigrált, természetesen csak azért, hogy a magyar politikai helyzetről rendszeresen küldhessen jelentéseket Belgrádba. Ismétlődő vádponttá vált a fegyverrejtegetés is. Krstonošić ugyanis beismerte, hogy „őrizetbevételéig 2 drb. pisztolyt hozzávaló töltényekkel és 508 dollárt rejtegetett."[68]

A vádakat a letartóztatottak természetesen minden esetben beismerték. Azt, hogy ezeket a hatóságok milyen kényszerítő eszközökkel csikarták ki, jól megvilágítja Ozren Krstonošić az 1955-ben perújítási tárgyalásán elmondott vallomásában. Miután többször tagadta a kémkedés vádját, teljes erőből feltört belőle az elszenvedett sérelem miatti indulat: „Letartóztatásomkor 1952-ben azért vallottam másként, mert kényszer hatására vallottam. Ekkor egyfolytában 52 éjjel nem aludtam, szombaton és vasárnap pedig vigyázzban állottam." Mivel az összefoglaló jegyzőkönyvet még ekkor sem akarta aláírni, kihallgatója megfenyegette, hogy „vagy aláírom a jegyzőkönyvet vagy pedig itt fogok megdögleni." A fenyegetés végül megtörte ellenállását és az összes jegyzőkönyvet aláírta.[69]

Perükre, amelyben rajtuk kívül a vádlottak padjára még négy jugoszláv emigránst ültettek,[70] első fokon 1952. szeptember 17-én került sor a Budapest megyei bíróság zárt tárgyalásán. Az ítélet meghozatala előtt mind Krstonošić, mind Doroslovački élt az utolsó szó jogával és kétségbeesetten próbálták meggyőzni a bíróságot kommunista ideológiai elkötelezettségükről. Talán csak ekkor tudatosult bennük a vádak súlyossága és a büntetés nagysága. Beszédében, amely igencsak visszatükrözte a kor légkörét és nyelvezetét, Doroslovački kommunista múltját hangsúlyozta: „14 éves korom óta harcolok a szocializmusért. Háború alatt a horthy fasiszta rendőrség kilencszer tartóztatott le. A tőlük elszenvedett verések következtében süketültem meg bal fülemre." A felszabadulás után azért jött Magyarországra, hogy „Jugoszlávia és Magyarország között elmélyítsem a barátságot." Azt ugyan beismerte, hogy „U.D.B. ügynök lettem," de mentségére azt hozta fel, hogy „csak jugoszláv személyek után nyomoztam." Emigrálása után pedig a „legjobb rádióbemondó lettem." Ezért arra kérte a bíróságot, hogy „adjon további alkalmat, hogy a titóbandák ellen harcolhassak."[71] Emigrációs tevékenységével próbált érvelni Ozren Krstonošić is, aki kihangsúlyozta, hogy „őszinte elhatározásból" került sor emigrálására. A továbbiakban így folytatta: „három vonalon is dolgoztam a Tito elleni harcban. Hatvan oldalas brosúrát írtam Tito ellen. Magyar és délszláv újságokba írtam cikkeket. Harminc nagy népgyűlést tartottam délszláv falvakban, melyekben lelepleztem Titót." Azonosult a

Tájékoztató Iroda határozatával is, bár azt elismerte, hogy két vádpontot nem tudott megérteni. Nevezetesen azt, hogy „hogy lehet az, hogy Tito a Szovjetunió ellen foglalt állást, a másik pedig a kulákkérdés volt." Habár a fegyverrejtegetést és a dollárok rejtegetését beismerte, de érvként felhozta, hogy „ezeket sem mint ellenség követtem el."[72] Mindezzel azonban már nem tudták érdemben befolyásolni a bíróság elmarasztaló véleményét. Az ítélet Ozren Krstonošićet és Branislav Doroslovačkit 15 év börtönre, teljes vagyonelkobzásra és a közügyektől 10 évnyi eltiltásra ítélte. Fellebbezésüket másodfokú bíróságként a Legfelsőbb Bíróság elutasította és helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. Börtönbüntetésüket azonban a 1953 márciusát követően fokozatosan normalizálódó szovjet-jugoszláv kapcsolatoknak köszönhetően már nem kellett teljesen letölteniük.

Szabadulás

Mint ismeretes, a kommunista világmozgalom egységének helyreállítása miatt az új szovjet vezetés törekedett arra, hogy normalizálja a jugoszláv vezetőkkel elmérgesedett kapcsolatait. Ma már tudjuk, hogy az első lépésekre még Sztálin életében sor került,[73] igazi előrelépésre csak Nyikita Szergejevics Hruscsov 1955. május-júniusi belgrádi „Canossa-járása" nyomán került sor. A szovjet-jugoszláv kapcsolatok javulása pedig megkövetelte, hogy a kelet-európai népi demokratikus országok hasonlóan normalizálják kapcsolataikat Jugoszláviával. Ennek részét képezte az is, hogy felülvizsgálják a jugoszlávellenes koncepciós perekben hozott ítéleteket.

A négy óbecsei, Magyarországon börtönbüntetését töltő jugoszláv kommunista ügye közül leghamarabb a Dušan Vidović elrablása kapcsán elítélt politikai emigránsok ügyét vizsgálták felül. A Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya már 1954. december 21-én javasolta szabadlábra helyezésüket és a megfelelő anyagi kárpótlást, valamint részletesen foglalkozott az elítéltek hozzátartozóinak sorsával. Feleségeiket az ítélet meghozatala után kizárták az emigrációból, megélhetési költségeik csökkentésére kénytelenek voltak Budakeszin közös háztartásba költözni. A javaslatból azt is megtudjuk, hogy „Doroszlovacski Braniszlávné nehéz anyagi körülmények között él, időnként alkalmi fordításokat vállal és kézműipari bedolgozásokat végez." A tüdőbeteg asszony havi jövedelme 600 forint között volt, ebből „tartja fenn magát és 8 éves gyermekét." Ozren Krstonošić felesége férje letartóztatása és az emigrációból történt kizárása után havi ezer forinttért esztergályosként dolgozott. 1954. szeptember 28-án azonban őt is letartóztatták, mert a „budapesti jugoszláv követség részére több alkalommal írásban kémjelentést adott a budapesti jugoszláv politikai emigrációról." Hétéves gyermeke a Délszláv Kollégiumba került, a hétvégéket Doroslovačkiné házában töltötte. Megjegyzem, a szabadlábra helyezési javaslat is megértően szólt Krstonošić feleségének beszervezéséről (már ha erre a valóságban sor került). A kétségbeesett asszony ugyanis férje sorsáról három évig semmilyen felvilágosítást nem kapott a magyar szervektől és 1953 októberében már a hazatérés gondolatával foglalkozott.[74]

A perújítási tárgyalásra zárt ajtók mögött 1955. március 7-én került sor és az utasításoknak megfelelően felmentő ítéletekkel zárult. Az ítéletben elhangozott vádak alól már a Branislav Doroslovačkit az ügyében 1955. január 25-én, Ozren Krstonošićet az ügyében január 27-én keletkezett perújítási indítvány tisztázta. Doroslovački esetében az indítvány sem tagadta, hogy „különböző tapasztalatairól, megfigyeléseiről beszámolt Brankov Lázárnak," de hangsúlyozta, hogy „ezt abban az időben tette, amidőn Brankov Lázárt magyarországi jugoszláv emigránsok vezetőjének tartotta." Emigrálásával egyidejűleg az „UDB-vel megszakította a kapcsolatát és az eddig elkövetett cselekményeit önéletrajzában megírta, a Párt előtt feltárta eddigi tevékenységét." Az indítvány szerint a brosúrák terjesztésével nem követett el bűncselekményt, mert „mint a jugoszláv követség beosztottja, akkor még nem volt tisztában az eseményekkel," továbbá „emigrációba vonulásával bebizonyította, hogy részéről ez meggondolatlan cselekmény volt és a helyzet megismerése után titóellenes álláspontot fogadott el." Fegyvert pedig „mint jugoszláv emigráns hatósági engedéllyel tartott magánál [...] önvédelem céljából."[75]

Ozren Krstonošić esetében az indítvány elmarasztalóan írt arról, hogy ügyében a „bírósági tényállást kizárólag a vádlott beismerő vallomása alapján állapította meg," vagyis „tanúkihallgatásokat nem eszközölt." Azt maga az indítvány sem vonta kétségbe, hogy a jugoszláv hírszerző szervek beszervezték, de kiemelte, hogy ezt az Államvédelmi Hatóság számára 1951. augusztus 29-én írt önéletrajzában felfedte. Feladata egyébként a „háborús bűnösök felkutatása volt Magyarországon."[76] Emigrálása után kémtevékenységet sem a Magyar Rádiónál, sem a *Szabad Népnél* nem követhetett el. Az indoklás szerint már csak azért sem, mert „nem volt arról tudomása, hogy Brankov Lázár csak színleg emigrált és a Brankov részére történő közlések összefüggtek a jugoszláv emigránsok akkori tevékenységével."[77]

Ezt követően került sor az 1948. július 27-én Miloš Moić meggyilkolása kapcsán őrizetbe vett Živko Boarov ügyében 1953. december 16-án meghozott ítélet felülvizsgálatára. 1955. december 1-jén az Elnöki Tanács kegyelemből börtönbüntetése hátralevő részét elengedte. Boarov 1956. január 4-én visszatért Jugoszláviába és nyugdíjazásáig Újvidéken a Matica srpska könyvtárában dolgozott.[78]

Az Elnöki Tanács kegyelmével – négyőjük közül a legkésőbb – szabadult 1956. április 3-án az életfogytiglanra ítélt Lazar Brankov is. Meglehetősen zavaros, belső ellentmondásokkal teli ügyében sem perújítási nyomozást, sem tárgyalást nem tartottak, annak ellenére, hogy a Rajk-per felülvizsgálati szakaszában Rajk László tevékenységére vonatkozólag több esetben kihallgatták. A hatóságok attól is tartottak, hogy kémtevékenysége beigazolódása visszavetheti az éppen javuló magyar-jugoszláv kapcsolatokat. Anyagi kártalanításként Győrött kapott egy berendezett lakást.[79] Brankov Jugoszláviába sem tért vissza (talán tartott az ottani felelősségre vonástól), inkább Franciaországba emigrált az 1956-os forradalom leverése után. Először majd csak 1987-ben Aczél György meghívására látogatott Magyarországra. A Legfőbb Ügyészség ekkor igazolta, hogy a hatályos magyar törvények értelmében nem minősül büntetett előéletűnek.[80]

Talán a politikai emigránsok elleni retorzióktól is tartva, az általam elért levéltári források szerint sem Ozren Krstonošić, sem Branislav Doroslovački nem tért vissza Jugoszláviába, hanem a Magyar Népköztársaságban kívántak új életet kezdeni. További információval csak Branislav Doroslovački esetében rendelkezem, ő 1960-ban a Magyar Selyemipar Vállaltnál dolgozott, jogtanácsosi munkakörben.[81] Életük ezen, magánemberként megélt szakaszának megírása azonban már meghaladná a jelen tanulmány kereteit. ♦

Jegyzetek

[1] A jugoszláv-magyar barátsági szerződés magyarul olvasható: Romsics Ignác (szerk.): Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914-1999. Budapest, Osiris, 2000. I. kötet. 326.
[2] A Rajk-per felülvizsgálati anyagára vonatkozó levéltári források megtalálhatóak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL) a „Rajk László és társai" címet viselő dossziékban. Levéltári jegyzetük: ÁBTL 2.1. I/1. (V–142673) – I/1-e. (V–142673/5). valamint az „Összefoglaló a Rajk László és társai ügyében őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről." I-III. kötet. ÁBTL 2.1. IX/6/1-3.
[3] Bokor Péter: A harmadrendű vádlott. Párizsi beszélgetés Lazar Brankov egykori jugoszláv diplomatával. Valóság, 1989/9. 48-70. (A továbbiakban: Párizsi beszélgetés ...)
[4] ÁBTL 2.1.-I/110a. (V–54381/1). 134.
[5] ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 3.
[6] ÁBTL 2.1. I/110. (V–54381). 56.
[7] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 162.
[8] ÁBTL 2.1. I/110. (V–54381). 17.
[9] ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 4. és Párizsi beszélgetés ...: I. m. 48.
[10] ÁBTL 2.1. I/110 (V–54381). 17.
[11] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 162.
[12] A két világháború közti Jugoszlávia történetére magyarul a teljesség igénye nélkül lásd: Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Budapest, Aula, 1999. 21-71., Palotás Emil: Kelet-Európa története a XX. század első felében. Budapest, Osiris, 2003. 187-198. és 397-434. és Bíró László: A jugoszláv állam 1918–1939. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2010.
[13] A jugoszláv kommunista párt két világháború közti frakcióharcairól részletesen, külön fejezetben számol be: Ivo Banac: With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism. Ithaca-London, Cornell University Press, 1988. 45-116. A kérdést magyarul vizsgálja: A. Sajti Enikő: Útkeresés. A Jugoszláv Kommunista Párt nemzetiségpolitikai koncepciójának formálódása az 1920-as években. Századok, 1979/3. 375-420.
[14] Párizsi beszélgetés ...: i. m. 48. és ÁBTL 2.1. I/110a. (V–54381/1). 134.
[15] ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 3.
[16] Az önéletrajzot értékelő ÁVH-s tiszt lapszélen meg is jegyezte: „lehet, hogy már ekkor besúgója volt a rendőrségnek." ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 4.
[17] ÁBTL 2.1.IV/27. (Sz-2211). 163.
[18] ÁBTL 2.1. I/110a. (V–54381/1). 134. Házasságuk később megromlott és a világháború után elváltak egymástól. Uo.
[19] Jugoszlávia második világháborús történetéről magyarul legutóbb lásd: Major Nándor: Jugoszlávia a II. világháborúban. Múltunk, 2005/1. 33-88.
[20] Párizsi beszélgetés: i. m. 49.
[21] ÁBTL 2.1. I/110. (V-54381.) 17.
[22] ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 5-6.
[23] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 51.
[24] A Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi működéséről részletesen legutóbb Földesi Margit írt A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága – a hadizsákmányról, a jóvátételről, Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon. Budapest, Kairon, 2002. A SZEB üléseinek jegyzőkönyvei nyomtatásban olvashatók: Feitl István (szerk.): A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Budapest, Napvilág, 2003.
[25] Idézi Földesi: i. m. 80.
[26] Párizsi beszélgetés ...: i. m. 52.
[27] Magyar Távirati Iroda "kőnyomatos" Hírek. Napi hírek, Kül- és belpolitikai kiadás. (A továbbiakban: MTI Napi Hírek.) Elérhető: http://www.mol.arcanum.hu/mti/opt/a090829.htm?v=pdf&a=start, a hozzáférés ideje: 2010. március 17.
[28] A párizsi békeszerződés szövege megtalálható: Romsics: i. m. 476-485. (részletek). A téma monografikus feldolgozását lásd: Uő: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest, Osiris, 2006.
[29] Ez utóbbira lásd: Zinner Tibor: Rajk László és társai a népbíróság előtt. 40 év távlatából [...]. Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség, 1989. 89.
[30] MTI Napi Hírek, 1947. december 7.
[31] ÁBTL 2.1. I/110. (V-54381). 17. és 2.1. IV/27. (Sz-2211). 15. Az Ozren Krstonošić ügyében 1952. szeptember 5-én kelt vádiratban Krstonošić Magyarországra kerülésének körülményeiről a fentieknek részben ellentmondva a következőt olvashatjuk: „Krsztonosity Ozren 1947-be, Brankov Lázár közbenjárására került a budapesti jugoszláv katonai misszióra sajtó referensnek." ÁBTL. 2.1. IV/27a. (V–148091). 4. Feltételezem, hogy itt a körülmények nem körültekintő ismerete okozza az eltérést.
[32] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 115.
[33] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 116. Ozren Krstonošić a zárt ajtók mögött megrendezett perében (1952. szeptember 17.) már úgy vallott, hogy nem Óbecsén, hanem „Belgrádban a Moszkva szállóban találkoztam Brankovval." A belgrádi szálloda említése nem volt véletlen. Mint az köztudott, a Moszkva szálló valóban az UDB központja volt, így jó szolgálatot tett a jugoszláv kémvonal kidomborítására. ÁBTL IV/27-b. (V–148091/1). 17.
[34] ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 7.
[35] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 51. Boarov Krstonošić mellett Branislav Doroslovačkira utal fenti vallomásában.
[36] A határozat szövege magyarul olvasható: A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között. Újvidék, Forum, 1968. 246-253.
[37] A moszkvai találkozóról készített jugoszláv feljegyzés szövege magyarul olvasható: Vukman Péter: Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója. Documenta Historica 64. Szeged, JATEPress, 2004. 19-35.
[38] Szerelemféltés motívumára lásd: Gellért Kis Gábor: Szerelmi gyilkosságból politikai gyilkosság? História, 1987/3. 27-29. A témával szintén foglalkozik: Ripp Zoltán: Példaképből ellenség. Magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához, 1947–1948. In: Standeisky Éva (szerk.): A fordulat évei 1947–1949. Politika-Képzőművészet-Építészet. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
[39] Párizsi beszélgetés ...: i. m. 59-60.
[40] ÁBTL 2.1. I/110-b. 157.
[41] ÁBTL 2.1. I/110-b. 171-174.
[42] ÁBTL 2.1. I/110. (V–54381). 10-11.
[43] ÁBTL 2.1. I/110-a. (V–54381/1). 56.
[44] Ripp in Standeisky: i. m. 60-62.
[45] A jugoszláv politikai emigráció kelet-európai tevékenységéről lásd: Momčilo Mitrović-Slobodan Selinić: Jugoslovenska Informbiroovska emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948-1964. Tokovi istorije, 2009/1-2. 31-54.
[46] MTI Napi Hírek, 1948. október 27. A tisztségeket lásd: Solt Péter (szerk. biz. eln.): Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. I. kötet 263. 3. magyarázó végjegyzet.
[47] ÁBTL 2.1. IV/27-b. (V–148091/1). 92. Doroslovački az emigrálás körülményeire 1950. július 16-án írt részletes önéletrajzában úgy emlékszik vissza, hogy Brankov őt magát is lakására hívta és személyesen bírta rá az emigrálásra. ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 1952. szeptember 17-i tárgyalásán mindez a következőképpen módosult: „Később azután [a Tájékoztató Iroda határozata után, V. P.] Brankov lakásról lakásra felkereste a jugoszláv követség és a jugoszláv misszió tisztviselőit, s emigrálásra szólított fel bennünket. Ilyen körülmények között emigráltam én is." Uo. 18.
[48] Gellért Kis: i. m. 28. és ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 167.
[49] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 168.
[50] ÁBTL 2.1. IV/27-b. (V–148091/1). 90. számozott lap 2.
[51] Brankov tevékenységére vonatkozó MTI Napi Hírek. 1948. november 8. 21-22., 1948. november 11. 31., 1948. november 14. 21-22.
[52] MTI Napi Hírek, 1948. november 11. 33-34.
[53] ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 32.
[54] Iratok az igazságszolgáltatás ...: i. m. I. kötet. 259.
[55] Párizsi beszélgetés: i. m. 64.
[56] ÁBTL 2.1. I/1-d. (V–142673/4.) 388. és ÁBTL 2.1. 1/I-e. 123. Szűcs tevékenységére lásd: Huszár Tibor: A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tettestársak és áldozatok vallomásai. Budapest, Corvina, 2009.
[57] Farkas Vladimir feljegyzése Piros László belügyminiszter és Vég Béla MDP KV PB-tag részére. Budapest, 1955. június 27. Iratok az igazságszolgáltatás ...: i. m. II. kötet. 475.
[58] ÁBTL 2.1. I/1-b. (V–142673/2.) 44. Brankov vallomásának megtételekor már öten nem tartózkodtak Magyarországon, további 14 főt pedig már „operatív feldolgozás" alá vontak. Uo. A Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályán 1954. június 24-én készített feljegyzésében Farkas Vladimir államvédelmi alezredes meg is jegyezte, hogy a „legsúlyosabb terhelő vallomások Brankov Lazartól erednek." Saját szerepének elbagatellizálása mellett nem minden irónia nélkül állította, hogy a vallatótisztek körében „egyöntetűen és közismerten az a vélemény alakult ki róla, hogy össze-vissza hazudik és pl. elegendő egy teljesen ismeretlen személy nevének és egy-két fontosabb adatának ismertetése előtte ahhoz, hogy részletes 'felvilágosítást' adjon az illetőnek az UDB. részére végzett kémtevékenységéről." ÁBTL 2.1. I/1-d. (V–142673/4). 384-386.
[59] Iratok az igazságszolgáltatás ...: i. m. I. kötet. 250-251.
[60] A perre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom a teljesség igénye nélkül: Berend T. Iván: Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990. Budapest, Vince Kiadó, 1999. 89-97., a magyarországi perek történetébe ágyazva: Kiszely Gábor: ÁVH. Egy terrorszervezet története. Budapest, Korona, 2000. 151-214, Hódos György: Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában 1948–1954. Budapest, Eötvös, 1990. 20-99., és a később elérhetővé vált, zömmel magyarországi levéltári források tükrében kibővítve: Uő: Tettesek és áldozatok. Koncepciós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Budapest, Noran, 2005. 21-161. A per hátteréről további hasznos olvasatot nyújt: Hajdú Tibor: A Rajk-per háttere és frázisai. Társadalmi Szemle, 1992/11. 17-36.
[61] Rajk László és társai a népbíróság előtt: i. m. 6.
[62] Uo. 16-17.
[63] Uo. 117. Habár elvileg lehetséges, hogy makacssága nem volt több előre betanult színjátéknál, ami mindössze a nézők megtévesztését szolgálta, de véleményem szerint őszinteségét támasztja alá emigránstársa, a három évvel később Ozren Krstonošićtyel és Branislav Doroslovačkival egy perben elítélt Milutin Stevanović visszaemlékezése, miszerint az emigráció mindennapjainak egyhangúságában regény után keresve akadt a kezébe egy köteg gépelt papír, amely egy bírósági tárgyalás szövegkönyve volt. A betoldások és megjegyzések alapján Stevanović számára nyilvánvaló volt, hogy azt maga Brankov írta, „egy olyan perhez, amelynek a Mojić-gyilkosságon keresztül kellett volna igazolnia a magyar párt és a magyar vezetés elleni titoista összeesküvés vádját." Vagyis a szövegkönyvben Brankov éppen tisztára kívánta magát mosni a gyilkosságra való felbujtás vádja alól. Gellért Kis: i. m. 29.
[64] Rajk László és társai a népbíróság előtt: i. m. 256.
[65] Ritter László: Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948–1953. História, 2010/1-2. 52. Más források szerint Vidovics elrablására 1952. február 26-án került sor. ÁBTL 2.1. IV/30. (148030). 41.
[66] ÁBTL 2.1. IV/30. (V-148030). 41.
[67] ÁBTL 2.1. IV/46. (V–85138). 60. és ÁBTL 2.1. IV/9. (V–85135). 4.
[68] ÁBTL 2.1. IV/46. (V–85138). 61.
[69] ÁBTL 2.1. IV/27-b. (V–148091). 90. gépelt lap hátoldala.
[70] Név szerint Savo Novakovićet, Živorad Todorovićet, Milutin Stevanovićet és Albert Svetinát.
[71] ÁBTL 2.1. IV/9. (V–1480/2). 19.
[72] ÁBTL 2.2. IV/27-b. (V–148091/1). 20. Az utolsó szó jogán emlegetett brossúra valóban megjelent nyomtatásban. A Tito-klikk népellenes kultúrpolitikája címmel a Művelt Nép Könyvkiadó adta ki 1951-ben.
[73] Szovjet levéltári forrásokból tudjuk, hogy Lavrentyij Pavlovics Berija volt az, aki a szovjet vezetők közül elsőként vetette fel a Jugoszláviával való közeledést. Titkos csatornán felvette a kapcsolatokat Alekszandar Ranković jugoszláv belügyminiszterrel és találkozóra tett javaslatot. Az erre vonatkozó tervezetet később meg is találták Berija széfjében. Valdislav Zubok–Constantine Pleshakov: Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev. Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press, 1996.
[74] ÁBTL 2.1. IV/30. (V–148030). 42-44.
[75] ÁBTL 2.1. IV/29. (V–1480-2). 14-16.
[76] 1951. augusztus 29-én kelt önéletrajzában ezzel kapcsolatban Krstonošić a következőt vallotta: „Én magam az ÁVÓ-val és annak vezetőjével Péter Gáborral 9 ilyen gonosztevőt lepleztünk le." ÁBTL 2.1. IV/27. 166. Perújítási tárgyaláson készült jegyzőkönyv szerint Krstonošić saját bevallása szerint három vagy négy esetben a „jugoszláv határ közelében lévő falvakba mentünk háborús bűnösöket letartóztatni." Feladata az volt, hogy „felismerjem, hogy valóban óbecsei háborús bűnösöket tartóztatunk-e le." Az elfogott háborús bűnösöket minden esetben a jugoszláv határon adták át a jugoszláv hivatalos szerveknek. Tevékenységét 1947 közepéig folytatta, amíg át nem vette a Tanjug budapesti irodájának vezetését. ÁBTL 2.1. IV/27-b. (V–148091/1). 90. gépelt lap hátoldala.
[77] ÁBTL 2.1. IV/27-a. (V–148091). 22.
[78] ÁBTL 2.1. IX/61. 2/a. és A. Sajti Enikő: Egy kommunista káder a külügyben 1945–1948: Rex József. Forrás, 2009. július-augusztus. 91.
[79] ÁBTL 2.1. IX/61. 23.
[80] Iratok az igazságszolgáltatás ...: i. m. 239. o. 9. végjegyzet.
[81] ÁBTL 2.1. IV/29. (V-1480/2). 97. számozott boríték, 8. lap.